

OPBOUW

weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

red. en sekr. riouwstr. 59, wormerveer

adm. kon. wilhelminalaan 38, leersum

E. R. Postma — Eindhoven

Taxatie van Galilea (Mt. 5 : 1-12)

Jezus en Abraham

Vanuit Kapernaüm nam Mattheüs ons mee. Eerst langs de oever van het meer, daarna door heel Galilea, het land van de schaduw des doods. De zon gaat op, de duisternis wijkt, het volk komt weer tot leven: het Koninkrijk der hemelen is nabij gekomen. Tenslotte komen we weer daar waar Jezus begonnen is, het punt van uitgang: het meer van Galilea, een berg niet ver van Kapernaüm (vgl. 8 : 1 en 5).

Ergens lees ik: „Ongeveer drie kilometer van Kapernaüm verheft zich aan de westelijke oever van het Meer een kleine hoogte, de zogenaamde Berg der Zaligsprekingen”. Er staat nu een wat oosters aanvoelend kerkje — maar dat stond er in Jezus' dagen natuurlijk niet. Evenmin kan iemand met zekerheid zeggen welke berg rond het diepgelegen meer *de* berg is geweest. Laten we dat kerkje dus maar vergeten. Belangrijk is alleen dat we nog steeds in Galilea zijn, in de buurt van de stad die Jezus als woonplaats had gekozen (9 : 1). Belangrijk is ook dat Jezus het eerste gedeelte van Gods programma heeft afgewerkt: met Gods boodschap en in Gods kracht is de Gezalfde het land van duisternis doorgetrokken. Een heel andere manier van rondtrekken dan Abraham lang geleden (Gen. 13 : 14 v.v.). Nú houden andere machten in Kanaän huis en land en volk hebben eronder geleden: zijn dit nu Abrahams kinderen? Is dát Gods uitverkoren volk?

Mozes-Jozua-Jezus

Toen Israël met Mozes voor het beloofde land stond en er onder leiding van Jozua binnentrok, lachte het land hun toe (vgl. bijv. Deut. 6 : 10, 11) — ze zullen nauwelijks geduld gehad hebben om Mozes' lange preek over de verbondswaarden tot het eind toe aan te horen. Nu, na zo'n twaalf of veertien eeuwen, is er een andere Jozua en is er een andere preek. Luister maar naar Mattheüs: „toen Hij nu de scharen zag, ging Hij den berg op en nadat Hij zich had nedergezet, kwamen zijn discipelen tot Hem. En Hij opende zijn mond en leerde hen, zeggende

Zalig de armen van geest . . .” (Mt. 5 : 1 v.v.).

Misschien waren de discipelen de direct aangesprokenen (vgl. Luc. 6 : 17 v.v.; 6 : 20). Maar die mensenmassa blijft in elk geval direct in het gezichtsveld. Het kan zijn dat Jezus *tot* zijn discipelen spreekt maar *over*, met het oog op de schare. Hij „leerde” zijn discipelen — de leerlingen moeten weten wat hun te doen en te zeggen staat.

Mattheüs/Levi, één van die leerlingen, bundelt in die ene bergrede samen wat bij Lucas veel meer verspreid te lezen valt. Heeft Mattheüs Jezus' onderricht, leer, thorah vergeleken met de thorah waarmee Mozes vanaf de Sinaï Israël onderrichtte? De vergelijking ligt voor de hand, temeer omdat in het vervolg verschillende momenten uit de Tien Woorden aan de orde komen.

Op de bergen

Met Mozes op de berg — met Jezus op de berg. Elk van beide spreekt „als gezaghebbende” (7 : 29), als onmiddellijke vertegenwoordiger van God: zó spreekt de HERE!

Mozes had vóór zich een ternauwernood aan dood (Ps. 116) en slavernij ontkomen volk-zonder-land, dat Kanaän ging beërven. Deze mensen, schreeuwend in doodsangst tot God (Ex. 2 : 23), hadden de zaligheid gesmaakt en geproefd (Pascha) toen zij het evangelie der bevrijding onder grote tekenen en wonderen waarheid zagen worden. Het „Koninkrijk Gods” was ook toen nabij, als een „dag des HEREN”. Zelfs de achterstallige betaling werd geregeld: „Hij voerde hen uit met zilver en goud . . . Egypte verheugde zich, toen zij uittrokken, want vrees voor hen was op hen gevallen” (Ps. 105 : 37, 38; Ex. 3 : 22; 11 : 2; 12 : 35).

De thorah zoals Mozes die mocht brengen, en dat nog wel als Gods verbond met Israël op Schrift, begon dan ook veelzeggend. De aanhef luidde: Ik ben de HERE, úw God, die u uit het land Egypte, uit het slavenhuis geleid heb. Is daarin de zaligspreking, de felicitatie niet inbegrepen? Temeer omdat zij leven onder de uitdrukkelijke belofte, dat zij nú het land Kanaän gaan beërven. Zo had God het aan Abraham gezworen — daarom gaat het gebeuren. Mozes laat het hun weten aan de grens van het beloofde land: „Niet, omdat gij talrijker waart dan enig ander volk, heeft de HERE zich aan u verbonden en u uitverkoren; veeleer zijt gij het kleinste van alle volken. Maar, omdat de HERE u liefhad en den eed hield, dien Hij uw vaderen gezworen had, heeft de HERE u met een sterke hand uitgeleid en u verlost uit het slavenhuis, uit de macht van Farao, den koning van Egypte, opdat gij zoudt weten, dat de HERE, uw God, de enige God is, de trouwe God . . .” (zie Deut. 7 : 7-11).

In de ijzeroven

Egypte wordt in dat verband *de ijzeroven* genoemd (Deut. 4 : 20; Jer. 11 : 4). Ook Salomo weet daarvan. Opvallend is dat zijn gebed bij de inwijding van de tempel niets triomfantelijks verraaft. Integendeel: hij voorziet dat Israël door eigen schuld weer in een situatie als die van Egypte terecht kan komen. En hij bidt: „wanneer zij zich dan tot U bekeren . . . en wanneer zij tot U bidden in de richting van het land, dat Gij hun vaderen gegeven hebt, van de stad die Gij verkoren hebt, en van dit huis dat ik voor uw naam gebouwd heb — hoor dan in den hemel, de vaste plaats uwer woning, naar hun gebed en smeking en verschaf hun recht. Vergeef uw volk hetgeen waarin zij tegen U gezondigd hebben, en al hun overtredingen die zij tegen U begaan hebben, en geef hun barmhartigheid bij degenen die hen weggevoerd hebben, zodat zij zich over hen erbarmen, want zij zijn uw volk en uw erfdeel dat Gij uit Egypte hebt geleid, midden uit den ijzerover (1 Kon. 8 : 48-51).

Zaligheid en rampzaligheid

We hebben een lange wandeling gemaakt, van Egypte via de Sinaï en de tempel van Jeruzalem weer terug naar Galilea, naar de berg der zaligsprekingen. Een tocht door Israëls historie aan de hand van de Schrift. Ik zou ook kunnen zeggen: van het „met Mozes op de berg” tot het „met Jezus op de berg”. Wat vanaf Mozes opvalt is de armzaligheid van Israël van oudsher. Het valt niet te tellen hoe vaak in Israëls geschiedenis teruggewezen wordt naar het slavenbestaan in Egypte en hoe God Israël daaruit heeft verlost. Bij die verlossing werden niet in geding gebracht Israëls religieuze kwaliteiten (lees maar eens Joz. 24 : 14; Hand. 7 : 23 v.v.; 7 : 42, 43!). Evenmin kan Israël ooit beweren dat God met *deze* keuze en *deze* verlossing en *dit* volk eer kon inleggen: een slavenvolk, een volk zonder land, het kleinste van alle volken. Kortom een armzalig volkje . . .

Wat wél in geding komt bij Israëls verlossing uit de „ijzeroven”, het concentratiekamp, is Gods trouw aan zijn gedane beloften. En niet minder zijn ontferming, zijn bewogenheid als Hij ziet hoe zijn volk gemaitraiteerd, mishandeld wordt. Uit die geest moet Jezus gesproken hebben toen Hij Galilea voor zich zag: armen van geest . . . Maar de verlossing is zo nabij als het Koninkrijk: *zalig* zijn de armen van geest!

De Nieuwtestamentische gemeente*)

De vorige keer zagen wij hoe ds Hegger in de kerkelijke verdeeldheid kiest voor de vorming van een soort interkerkelyke huisgemeente. Hij doet die keus gepaard gaan met een schets van de N.T.-ische gemeente. Deze wilde ik dit keer bespreken.

Met opzet gebruik ik het woord „schets” en niet zoals ik de vorige keer (minder juist gekozen) deed het woord: structuur. Het is namelijk een van de eerste dingen die ons opvallen in het N.T. dat er geen structuur of ordening wordt voorgeschreven, die als een soort blauwdruk zouden moeten gaan functioneren voor de kerk van alle tijden.

De gemeente in Corinthe is weer heel anders dan de kerk aan wie Paulus zich richt in de Efezebrief, de huisgemeente in Rome (Rom. 16:5) zag er anders uit als de gemeente in Jeruzalem en het opvallende is dat de apostelen niet gaan stroomlijnen, geen juridische kerkenordening gaan opstellen of gaan uniformeren, maar aan al deze gemeenten hun eigen vrijheid en vorm laten, en zo blijkbaar grote variaties en kleurrijkdom op hoge prijs stellen. Ds Hegger legt hier terecht grote nadruk op. Hij bespreekt in dit verband 1 Cor. 14:40, 33 waar staat dat God geen God van wanorde is en dat daarom alles met orde moet geschieden. Deze tekst is vaak als kapstok gebruikt voor allerlei kerkenordeningen. Ds Hegger wijst er op dat alles afhangt van de vraag wat voor soort orde hier bedoeld wordt. De orde van een staat, die geregeld wordt in wetboeken?

„Er is ook een andere orde mogelijk. Dat is de orde in een huwelijk en in een gezin. Die orde is levend en wordt niet geregeld door statuten of door een wetboek van strafrecht. Ook in een gezin zijn er enkele ongeschreven regels waaraan men zich houdt, een bepaalde manier van zich gedragen, die voortkomt uit de visie en de besluiten van vader en moeder. Maar die regels zijn zeer soepel. Ze hebben betrekking op de tijd van de maaltijden, van het kopje koffie of thee in de dagpauzen, op de tijd van het slapen gaan, op de wijze waarop men met elkaar omgaat, de verjaardagen viert etc.” blz. 153.

Christus heeft de orde van een gezin bedoeld, zo stelt ds Hegger en hoeveel verschil is er niet tussen verschillende gezinnen? Als eerste citaat op de titelpagina neemt ds

Hegger dan ook een citaat op van prof. dr K. Schilder uit diens redevoering op de Vrijmakingsdag, 11 augustus 1944, „God is een God van orde. Maar als de orde, die Hij stelt, inderdaad Zijn orde is, niet maar onze orde-op-zaken stellen, dan...”

Die tegenstelling in de woorden van K. Schilder beheersen het boek van ds Hegger. Hij ziet overal in alle kerken het menselijk zelf orde-op-zaken-stellen, terwijl voor de orde van Christus te weinig ruimte is. Dit menselijke orde-op-zaken-stellen heeft geleid tot de groei van gemeentes die lijken op een bruid in een harnas.

„Hebben wij het recht om deze bruid van Christus in een harnas te steken van allerlei kerkelijke bepalingen en menselijke tradities?”, blz. 55, vgl. blz. 96.

Toch zouden wij ds Hegger geen recht doen als wij hem naar voren zouden halen als een man, die kritisch alle kerken en kerkelijke tradities en ordeningen hekelt, om zich er tenslotte van af te wenden. Integendeel: zijn boek wordt gedragen door het verlangen om met zijn inzicht in de Schrift en zijn toewijding aan Christus en onder leiding van de Geest deze gemeenten en kerken in ons land te dienen. Dat inzicht bestaat in een aantal punten die ds Hegger ons met name onder de aandacht brengt en die hij vanuit het N.T. voor het leven van de gemeente wezenlijk acht.

1. Iedere gemeente is plaatselijk bruid van Christus: staat in een levende betrekking tot Hem en wordt door hem geleid door Woord en Geest.

Daarom gaf ds Hegger dan ook aan zijn boek de titel: „Zij is mijn bruid”. Wat hierbij opvalt is de nadruk die ds Hegger legt op de realiteit van die levende band met de Heer. „Hebben wij hem in feite niet vaak tot een ere-voorzitter gemaakt; die ver weg troont aan de rechterhand der Vaders. Maar hier op aarde zullen wij in de gemeenten alles wel regelen.” blz. 62.

2. In de tweede plaats wordt in

pastorale notities

HET ADRES

Jaren geleden was ik bij een gesprek, waarin iemand zei: Het is mijn geloofsovertuiging, als Paulus nu nog eens een brief schreef, hij zou die sturen naar onze scriba. Die opmerking was overgenomen van ds D. v. Dijk uit Groningen, en hij heeft in zijn kerkbode van 9 februari j.l. hetzelfde nog eens nadrukkelijk gehandhaafd. Er was toen een wijze „emeritus” in onze kring. Hij zei: „Dat kon best eens waar zijn. Die brief zou aan onze gemeente voorgelezen moeten worden en daarna moesten wij hem dan maar doorgeven aan alle andere kerken in ons dorp. Het adres was van ons, maar de inhoud voor allen”. Die man had een goed kerkelijk besef, maar was

tevens zuiver oecumenisch.

We waren toen in een gesprekskring bezig met de artikelen 27-29 van de Nederlandse geloofsbelijdenis. Iedereen moet zich bij de ware kerk aansluiten en zij heeft uiteraard een adres. Je kunt in zo'n discussie niet om het verleden heen, maar de praktijk van vandaag laat zien, dat de geschiedenis niet alles zegt. Want het komt nauwelijks voor, dat iemand zich bij de gemeente voegt, omdat hij de afzetting van De Cock, of van Kuyper, of van Schilder niet langer voor zijn rekening nemen wil. Maar het komt wel voor, dat mensen tot de gemeente naderen, omdat ze gehoord hebben en gemerkt, dat in haar midden de bijbelse boodschap doorklinkt „zonder ruis” en dat de mensen in die bepaalde kerk leuk met elkaar omgaan. Ja, dat heb ik nu niet neergeschreven in de krachtige eikehouten taal van de Confessie, maar in de woorden van mensen van nu en ik geloof, dat ze daarmee hetzelfde zeggen als vier eeuwen geleden Guido de Brès.

A. H. Algra, Sliedrecht

het N.T. grote nadruk gelegd op het staan in de vrijheid (blz. 109 e.v.) die alleen dan echt kan functioneren als alle leden van de gemeente mondig zijn, en mee beoordelen wat wordt verkondigd, mee-bidden en meewerken in de opbouw van de gemeente. Er is nog veel te veel verschil tussen predikanten — en niet-predikanten, „ambtelijke” en „niet-ambtelijke” samenkomsten, blz. 162.

„De kerk moet niet een vrijblijvende groep van mensen zijn, die op gezette tijden wat geestelijke consumpties bij en van elkaar genieten en overigens telkens naar elders rondzwabberen”, blz. 121.

3. De inter-gemeentelijke band moet worden gedragen en onderhouden door apostelen. De apostelen zijn de organen van het universele lichaam van Christus en in onze situatie van verdeeldheid moeten zij functioneren als dwarsverbindingen, blz. 101 e.v.

Ds Hegger houdt vast — en dat lijkt mij erg belangrijk — aan de uniekheid van de twaalf apostelen. De twaalf eerste apostelen hebben geen opvolgers. Zij waren het fundament van de gemeente. Hun gezag is uniek, samen met de latere unieke apostel Paulus. Maar naast deze eerste apostelen waren er ook andere apostelen bijv. Barnabas (Hand. 14:4) en Jacobus de broeder des Heeren (Gal. 2:9) die een ambt hadden dat intergemeentelijk was en dat ook blijvend bedoeld was. Zulke apostelen waren bijv. Luther en Calvijn en zulke mannen zou de kerk vandaag weer nodig hebben.

4. In het geheel van plaatselijke gemeenten komen in het N.T. kleinere huisgemeenten voor die zich niet van die éne plaatselijke gemeente afzonderen, maar er leven-de cellen van zijn, Rom. 16:5, blz. 105 e.v. De vorming van deze huisgemeenten is geen gebod, maar ook geen verbod. Het oprichten ervan mag niet concurrerend staan tegenover de plaatselijke gemeente, maar moet haar juist dienen. In de verdeeldheid van de kerk zou daar een stukje genezing van de verdeeldheid moeten plaatsvinden. Dat staat of valt bij de vraag of zij in staat zal zijn zich vrij te houden van geestelijke inteelt, eenzijdigheid en sektarisme. (blz. 121).

„Trouw” noemde deze huisgemeenten een soort: kritische basisgemeenten van rechts.

5. De viering van het Avondmaal moet worden beleefd als het te gast zijn bij Christus en is daarom per definitie „open” voor iedere christen, van welke kerk hij of zij ook is. „Christus is de Gastheer, niet de kerkeraad” — of in mijn woorden gezegd: ook de kerkeraad mag komen (blz. 118 e.v.).

6. In de gemeenten, die zo in een zekere veelkleurigheid en geschaaktheid plaatselijk samenkomen, moet er ruimte zijn voor Geestesgaven. De Geest geeft meer mensen als gaven aan de gemeente dan alleen maar oudsten en diakenen, hij geeft ook profeten, apostelen en evangelisten, Efeze 4:11 e.v., blz. 133 e.v. Ook is er sprake van meer „bedieningen” dan alleen die van het Woord. Alleen door openheid

voor méér Geestesgaven zoals wij daarvan lezen in 1 Cor. 14 wordt het lichaam weer gezond.

7. Tenslotte: de kerk is niet in plaats van Israël gekomen, en de doop in plaats van de besnijdenis maar de kerk is naast Israël gekomen en de doop naast de besnijdenis. De heilszekerheid van de kerk hangt samen met de visie op Israël, blz. 200 e.v.

Tot zover in notedop de schets van de N.T.-ische gemeente van ds Hegger. Wat moeten wij hierop zeggen?

Ik kan hier alleen voor mij zelf schrijven, maar wat mij betreft ben ik het met verschillende punten van ds Hegger van harte eens: Punt 1, 2, 5, 6 en 7 hebben mijn hartelijke instemming. Het zijn de twee punten over het apostelschap en de vorming van huisgemeenten waar ik verdere vragen bij stel.

Wat de huisgemeente betreft: wat ds Hegger daarover schrijft is zeker wel naar de Schrift. Of het de leiding is van Gods Geest dat in onze tijd veel zegen te verwachten is van zulke huisgemeenten dat weet ik niet. De tijd zal het leren. Aan de vruchten kent men de boom. De gevaren ervan staan ds Hegger zelf (zie blz. 121) voldoende duidelijk voor ogen: geestelijke inteelt, eenzijdigheid of sektarisme. Deze gevaren liegen er niet om en hebben in het verleden vooral bij de jeugd in dit soort kleine kringen grote schade aangericht.

Wat het apostelschap betreft heb ik zo mijn twijfels. Slaat wat Paulus daarover schrijft in Ef. 4:11 e.v. niet juist met name op de twaalf apostelen? Is het gebruik van de benaming 'apostel' voor Barnabas en Jacobus ook anders te verklaren gezien het bredere ge-

bruik van het woord 'apostolos' = zendeling in die dagen? Maar zolang de uniekheid van de 12 apostelen en hun gezag wordt vastgehouden zoals ds Hegger doet, heb ik geen echte moeite met zijn uitleg, al deel ik hem niet.

Tenslotte: het zwaartepunt van dit boek ligt zeker in het pleidooi voor de vorming van „huisgemeenten”, die de kerkelijke verdeeldheid zouden moeten gaan doorbreken en genezen.

Ik hoop van harte dat het zo zal werken.

Intussen kies ik voor mij in het midden van de kerkelijke verdeeldheid een andere weg nl. maak van de nood een deugd. Zoals de Heilige Geest van de nood van de twist tussen Paulus en Barnabas een deugd maakte doordat er ten gevolge daarvan niet 2 maar 4 zendingen op weg gingen (Hand. 15:35 v.v.). Zo zou ik van de nood van de verdeeldheid een deugd willen maken door van die aparte groep waarin ik gesteld ben een speerpunt te maken voor het rijk van God; in de hoop en met het gebed dat de andere evangelische gemeenten vanuit diezelfde gezindheid van Christus te werk gaan. Dan zullen we elkaar op die weg — net als Paulus en Johannes Marcus (vgl. 2 Tim. 4:11) — ook weer ontmoeten, misschien niet samentellen, maar wel erkennen, hoogachten, en liefhebben. Om samen met alle heiligen in een veelkleurigheid van kerken en huisgemeenten te vatten hoe groot de lengte, breedte, hoogte en diepte is van de liefde van Christus.

*) Naar aanleiding van het boek van ds H. J. Hegger, „Zij is mijn bruid” (208 blz.; f 19,80) is een uitgave van de Evangelische Pers, postbus 30, Dieren.

P. J. van Kampen — Zeist

De ENE, de Rechter van allen

God is Hij naast Wie er geen God is, die Alle dingen, de openlijke en verborgen dingen, kent. Hij, de Meest Genadige, de Meest Barmhartige. God is Hij, naast Wie er geen God is. De Souvereine, de Heilige, de Bron van Vrede (en Volmaaktheid), de Wachter des Geloofs, de Bewaarder van Veiligheid, degene Hoog in Macht, de Onweerstaanbare, de Allerhoogste. Glorie aan God! (Hoog is Hij) boven alle metgezellen die men aan Hem toekent.”

Soera 59 : 22, 23

„Zeg: Hij is God, de Ene en Enige, God de Eeuwige en Absolute. Hij verwekt niet noch is Hij verwekt. En er is er geen die aan Hem gelijk is.”

Soera 112 : 1-4

„Op die Dag zal God tot hen roepen en zeggen: Waar zijn mijn „metgezellen” die gij als zodanig beschouwdet?”

Soera 28 : 62, 74

Daar staat Mohammed dan. Tegenover zijn stadgenoten, die hem voor bezeten, een dichter, een naprater van anderen uitmaken. De Mekkanen hebben immers al hun goden? Allah, de oppergod, zijn drie dochters Al Lat, Al-Uzzah en Manat, en nog ruim 300 godenbeelden hebben hun plaats in en rond de Kaäba. (Soera 53 : 19-21).

Tegenover zijn heidense stadgenoten spreekt Mohammed over Allah, die de Enige is. Hij is de Ene God van het heelal, naast Hem is er geen. Naast de aanstoot die hij daarmee geeft (afgezien van alles, was Mekka ook een plaats die zijn rijkdom ontleende aan de pelgrimstochten van gelovigen uit heel Arabië) spreekt Mohammed dan ook nog over de Jongste Dag, een Dag waarop de doden tot leven zullen komen en waarop Allah recht zal spreken. De stadgenoten blijken niet onder de indruk. Die Mohammed praat vreemde taal. We lezen hun reactie weergegeven in de Koran: „De ongelovigen zeggen: „Wat? Als we stof worden, wij en onze vaders — zullen we werkelijk (uit de doden) worden opgewekt? Het is waar dat dit ons beloofd is — ons en onze vaders vóór ons: het zijn niets dan oude kletspraatjes.” (27 : 67, 68) Elders lezen we dat ze zeggen: „Wat? Als we sterven en tot stof weerkeren, zullen we dan opnieuw leven? Dat is een soort terugkomst die ver bij ons begrip vandaan ligt.” (50 : 3).

Tien eenzame jaren lang verkondigt Mohammed tegenover soms felle oppositie zijn boodschap van Gods wezen en kondigt hij de Dag van de Opstanding en het Gericht aan. Als we zo zijn woorden lezen, lijken sommige passages wel wat op Oudtestamentische profeten. (Gezien bepaalde aspecten van zijn leer is het niet verwonderlijk dat — vanaf de eerste ontmoetingen met Jodendom en Christendom — men de Islam een „Joodse ketterij” of „een Christelijke ketterij” genoemd heeft; waarbij het woord „ketterij” niet moet worden weggemoffeld . . .)

Wat zegt Mohammed — namens Allah — over Diens wezen? Allah is de Schepper van hemel en aarde; die heeft Hij gemaakt in 6 dagen. (7 : 54, 32 : 4). Hij heeft zeven hemelen/firmamenten geschapen. (7 : 44; 65 : 12; 78 : 12). Hij heeft mensen uit een klompje bloed, uit een enkel zaadje gemaakt (23 : 12, 13; 35 : 11) en Hij leidt ieders leven. In zijn volstrekte monotheïsme is Mohammed sterk doordrongen van Allahs voorbeschikking. „Geen enkele rampspoed kan plaatsvinden tenzij met Gods toestemming”, (64 : 11) „want God laat dwalen wie Hij wil en Hij leidt wie Hij wil.” (35 : 8) „Als Wij het aldus geweld hadden, hadden we zeker elke ziel ware leiding kunnen verschaffen. Maar het woord dat van Mij uitgegaan is zal worden bewaarheid: „Ik zal de hel met djinn en mensen vullen”.” spreekt Allah in 32 : 13. Allah geeft de overwinning aan wie Hij wil. (30 : 5). Hij bepaalt ook wanneer de tijd van een volk verstreken is. (15 : 4, 5). Ook is Hij degene die geloof schenkt of het onthoudt. (10 : 100). Allah is degene die het leven begonnen is, het in stand houdt, die zowel mensen als b.v. bomen tot aanzijn geroepen heeft. De eenheid van de schepping is bewijs van de Ene God.

Mohammed verdedigt dus Allah's eenheid. Hij verdedigt die tegen de bewoners van Mekka, die Allah drie dochters toekennen. Een gruwel is dat voor Mohammed (en Allah!): „En ze kennen God dochters toe — Ere zij aan Hem — terwijl ze zelf zonen wensen.” (16 : 57). Want als ze horen dat ze een dochter hebben gekregen, zijn ze niet blij (is nog vaak zo in het Midden Oosten; alleen zonen tellen echt!) Hoe kan men dan God wel dochters toekennen?, vraagt de Profeet zich af. Als hij een paar jaar voor zijn dood Mekka veroverd, verwijderd hij alle godenbeelden.

Het gaat echter hier niet alleen tegen de heidenen van Mekka, maar ook tegen de Christenen. „Hoe kan Hij een zoon hebben, als Hij geen echtgenote heeft?” (6 : 101). „O volk van het Boek, overschrijdt niet uw godsdienst; zegt niets van God dan de waarheid. De Messias Jezus was niet meer dan een apostel van God. En zijn woord, dat Hij tot Maria deed komen en een geest uit Hem. Geloof dan in God en Zijn apostelen. Zeg niet: „Drie” (Drieënnigheid, PvK) Sta daarvan af, dat zal goed voor u zijn. Allah is een enig God, Hij is te verheven dan dat Hij kinderen zou hebben.” (4 : 171). „Ze zeggen: „God heeft een zoon verwekt — glorie zij aan Hem — Hij is in zichzelf genoegzaam. Van Hem zijn alle dingen in de hemelen en op aarde. Geen aanleiding hebt ge om dit te zeggen. Zegt ge van God waar ge geen weet van hebt?” (10 : 68).

Op de Jongste Dag zal Allah de aarde richten. Als de aarde zal schud-den, de hemel scheuren zal, de sterren dooreengeschild zullen worden en de oceanen zullen samenvloeien, dan zal het gebeuren. (82 : 1, 29 : 1 etc.). De zon wordt opgevouwen, de sterren zullen neervallen en de bergen zullen weggeblazen worden. (81 : 1-3). De Rechter zal op zijn troon zitten en de boeken zullen ter hand worden genomen. De rechtvaardigen weten hun daden opgeschreven in het boek Illiyun, dat hun in de rechterhand zal worden gegeven. (17 : 71; 69 : 19; 83 : 18-20; 84 : 7). Wee regenen wier naam in het boek Sidjeen geschreven staat en die dat boek in hun linkerhand — volgens andere teksten achter hun rug — ontvangen zullen. Daarin staan boze daden beschreven, die geen vergeving ontvangen zullen. Allah heeft alles nauwkeurig bijgehouden. (64 : 7; 75 : 13; 78 : 29). En Hij is een God van wraak.

De rechtvaardigen, de „Metgezellen van de Rechter Hand” (56 : 27, 38) zullen altijd in het Paradijs zijn. Daar zal altijd vers en helder water zijn, aangenaam gezelschap van jonge mannen bestaan, terwijl hun als vrouw worden toegewezen donkerogige „houri's”, beeldschone en zedige maagden. (44 : 54, 55 : 46, 72, 73; 56 : 11-38). Ze zullen mogen uitrusten op banken met dikke kussens en noch felle hitte of overmatige koude ervaren. In trossen zullen vruchten boven hen hangen; zijden gewaden zullen hun kleding zijn. Hun wijn zal vermengd zijn met „kafur” (kamfer???) (76 : 5, 12-22; 55 : 46-77). Ze zullen drinken uit zilveren of kristallen bekertjes.

Wie in dit (door Christenen en Joden vaak nogal „sensueel” genoemde) Paradijs verblijven hebben het oneindig veel beter dan de anderen die naar de hel verwezen zijn. De hel is een plaats met zeven poorten, bewaakt door negentien wachters (74 : 30). Vuur schroeit steeds opnieuw de huid van de veroordeelden, die tot in eeuwigheid hier moeten blijven. We lezen dat men kokend water moet drinken. Meer detail vinden we in de Soera's „Abraham” en „de Grot”. „Vóór zo iemand ligt de hel, en als drank ontvangt hij kokend, smerig water. In teugjes zal hij het opzuigen, maar nooit zal hij er toe kunnen komen om het door zijn keel te laten gaan. Van elke hoek zal de dood hem aangrijpen, toch zal hij niet sterven. Vóór hem zal de onverbiddelijke kastijding zijn.” (14 : 16, 17). „Voor de boosdoeners hebben we een Vuur bereid waarvan de vlammen en de rook, die als muren en dak van een tent zijn, hen omgeven. Als ze om verlichting smeken, zal hun water als gesmolten koper gegeven worden dat hun gezicht verzengen zal. Hoe afschuwelijk die drank! Hoe ongemakkelijk die ligbank om je op uit te strekken.” (18 : 29). „Wanneer ze daarin geworpen worden, zullen ze het gruwelijke inhouden van de adem horen, zelfs als de vlammen eruit slaan. Bijna in woede uitbarstend zullen, elke keer als er een groep in geworpen wordt, de bewakers vragen: „Is geen Waarschuwer tot u gekomen?” Ze zullen antwoorden: „Ja wel, een Waarschuwer is tot ons gekomen, maar we hebben hem verworpen en hebben gezegd: God heeft nooit een Boodschap nedergezonden...” (67 : 7-9). „Zij die in het Vuur zijn zullen tot de Wachters zeggen: „Bidt dat uw Heer tenminste een dag onze straf verlicht.” Ze zullen zeggen: Zijn er tot u geen Apostelen met duidelijke tekenen gekomen? Ze zullen zeggen: Ja. Dan zullen ze antwoorden: Bidt dan, zo ge wilt. Maar het gebed van hen die zonder geloof zijn is slechts... (ijdel).” (40:49, 50).

Een scherpe waarschuwing dus aan het adres van allen die Mohammeds boodschap niet aanvaardden willen. „Zij spreken godslasterlijk die zeggen: „God is Christus, de zoon van Maria.” Maar Christus zei: „O Kinderen van Israël, dient Allah, mijn Heer, en uw Heer.” „Wie andere goden met Allah verbindt — Allah zal hem het Paradijs onthouden en met Vuur zal zijn woonplaats zijn.” (Soera 5 : 75).

Een bemoediging voor Mohammeds aanhangers: „Denk niet dat zij die voor Gods zaak gesneuveld zijn dood zijn. Nee, ze leven en vinden hun verzorging in de aanwezigheid van Allah.” (Soera 3 vers 168).

Literatuur: de Koran. Zoals u ziet, zijn er veel verwijsplaatsen gegeven. Wie iets van de Islam weten wil kan niet om het lezen van de Koran heen. Helaas...?

Er zijn drie uitgaven die ik kort bespreken wil. In de eerste plaats Kramers Nederlandse vertaling, uitgegeven door Elsevier. Een goede vertaling, die het meest voor de hand ligt. Twee Engelse vertalingen noem ik echter ook. In de eerste plaats de vertaling door N. J. Dawood, uitgave Penguin. De vertaler heeft de teksten zodanig geselecteerd dat ze wat meer een geheel vormen. (waarvoor ik hem erg dankbaar was.) Een vlotte vertaling, zonder tekstaanduiding. Nadeel daarvan is dat je bijna geen verwijzing in de literatuur óver de Koran kan vinden. De voordelen wogen daar wel tegen op, vind ik. Je leest de Koran als een roman (nou ja...). Verreweg de mooiste uitgave mij bekend is ook een Engelse vertaling, The Holy Qur'an van A. Yusuf Ali, die voorzien is van de Arabische tekst (aan de meesten van ons niet besteed) en van een concordantie en kanttekeningen, waarin de islamitische exegese uitvoerig aan de orde komt. Een uitvoerige inleiding op de Koran is wel aardig. Kanttekeningen maken het echter tot een zeer nuttig werk, zeker voor wie enigszins professioneel met de Koran moet werken. Ik zou niet zonder kunnen!

Kramer. De Koran. Elsevier. Prijs f 25,50 (ongeveer).

Dawood. The Koran. Penguin. 431 pp. Prijs f 10,—.

A. Yusuf Ali. The Holy Qur'an. The Islamic Foundation. 223 London Road. Leicester LE 2 1 ZE Engeland.

Volgende keer: de visie op Jezus in de Koran.

Kerk-zijn in Japan

door prof. S. Haruma

Naar Japanse denkwijze zijn menselijke vrijheid en natuurlijke noodwendigheid — kort gezegd: vrijheid en natuur — niet antinomische, dialektische begrippen zoals in de westerse cultuur. Wanneer in de westerse cultuur het positivisme en het materialisme opkomen, die beide ook de denkwijze uit de natuurlijke noodzakelijkheid trachten te verklaren, dan verschijnt onvermijdelijk ook het tegengestelde standpunt, dat de nadruk legt op geestelijke waarden en menselijke vrijheid. Zo komen vrijheid en natuur tegenover elkaar te staan als afgod en tegen-afgod. Het spreekt vanzelf dat wij op bijbels standpunt beide dualismen afwijzen, omdat en het terrein van de natuur en de menselijke geest onderworpen zijn aan de wet van God de Schepper. God is soeverein op alle gebied van de geschapen werkelijkheid. Maar anderzijds moet de mens verlost worden van de zonde en vrijgemaakt van de gevolgen van de zonde in het hart en de christen heeft ware kennis van God en mens in het hart en heeft het beeld van God herkegen en alleen in deze zin, niet in de humanistische zin, kan de menselijke individualiteit en persoonlijkheid bevestigd worden. Het christelijk geloof, aldus opgevat, is het geloof dat de mens waarlijk vrij kan maken, tot vrije persoon en individuele eigenheid. Alleen het christelijk geloof is in staat het aardse, het uit de oude vleeselijke natuur voortgebrachte, onder kritiek te stellen. Maar de Japanse denkhouding is de denkwijze die de persoonlijkheid vernietigt.

Daarom is het voor de Japanse mens moeilijk om eigen mening te uiten los van de gemeenschap. Het is een gemeenschapskultuur. Wanneer je Japanse toeristen tegenkomt is het altijd een groep. Terwijl in de westerse cultuur het gevaar bestaat van het afvallige dualisme van natuur en vrijheid, is er in de Japanse cultuur het gevaar van het totalitarisme, ontsprongen aan het dualisme „Japanse geest — Westerse kunst...” De Ja-

panse geest vergoddelijkt elk willekeurig totaliteitsbegrip en geeft er zich geestdriftig aan over. Vandaag is dat het streven naar economische heerschappij. Men zoekt alleen de technische vooruitgang en in het geestelijke is men zeer emotioneel, irrationeel en primitief.

Wanneer bij ons een kerkeraad hen die gedoopt willen worden onderzoekt of zij ook echte kennis van God hebben zoals in de Bijbel is openbaar, en of zij instemmen met de leer der zaligheid, dan moet zorgvuldig worden nagegaan of zij werkelijk de bijbelse opvatting omtrent God en ook een bijbels zondebesef hebben. Want waar geen ware kennis van God is, daar is geen echt zondebesef, omdat zonde ongehoorzaamheid is aan de wet Gods. Velen verlaten weer na een tijd de kerk omdat het te moeilijk voor hen is in de bijbelse leer te volharden.

Daarachter ligt vaak een onvermogen de kennis van God te vatten en dus de ware aard van de zonde in te zien. Hun toegeeflijkheid juist op deze punten verklaart waarom de rooms-katholieke en de vrijzinnig-protestantse kerken juist een groei beleven. Zij vereenzelvigen de zonde met het kwade dat van buiten over de mens heenkomt en dus ook weer eenvoudig af te schudden is. Zij geloven in de algemene goedheid van de menselijke natuur, die deelt in de grond van het zijn. Hier kan ook gewezen worden op de overeenkomst met het vrijzinnig christendom waarin de zonde gelijkgesteld wordt met vervreemding en dus ongeheven kan worden via de existentiële beslissing.

Het weer uittreden uit de kerk wordt ook veroorzaakt door het feit dat wanneer iemand in Japan christen wordt, hij of zij strijd heeft te voeren met ouders en verwanten. Niet buigen voor het huisaltaar en niet deelnemen aan de jaarlijkse boeddhistische dienst voor de doden betekent verbannen worden uit het ouderlijk huis en onterfd worden. Geloven in Jezus Christus betekent vaak letterlijk het verlaten van je thuis. U kunt zich niet voorstellen hoe groot de stap is om je te laten dopen. Misschien vraagt u zich af: ontvangt de huidige generatie niet uitstekend onderwijs en zijn ze ook niet bekend met de westerse cultuur? Zeker, dat is zo, en de situatie is ook langzaam aan het veranderen. Maar wanneer men zich verloofd met een christen in plaats van met de niet-christelijke partner die ouders of familie hadden uitgekozen en de huwelijksluiting wordt voorbereid — of wanneer één van de niet-gelovige ouders overlijdt en de begrafenis moet worden geregeld — dan kunnen veel christenen niet staande blijven onder de druk van hun omgeving. Wanneer men een baan aanneemt en het bedrijf binnentreedt, moet men deelnemen aan allerlei hei-

dense praktijken, bijvoorbeeld bij het ritueel reinigen van een bouwterrein of bij de uitvaart van een overleden chef. Wie deze dingen weigert brengt zijn gemeenschapszin onder verdenking. Er is veel moed voor nodig. Een oorzaak te meer om zich niet strikt te houden aan het bijbelse geloof en de christelijke wandel.

Deze strijd wordt ook gevraagd aan de kinderen van christen-ouders. Niet alleen de openbare school maar ook de zgn. zendingsscholen houden sportevenementen en volksfeesten op zondag. De kinderen van christenen van de tweede of derde generatie geven spontaan de voorkeur aan de zondagschool. Dan ontstaat er vaak een conflict met de onderwijzers. Dus van de andere kant bezien zijn er veel christelijke gezinnen die hecht en sterk zijn.

Wanneer het evangelie komt tot het Japanse volk met deze mentaliteit, dan vindt het eerst gretig gehoor, vanuit een soort ethische belangstelling, maar zodra hen de kern van het evangelie wordt voorgehouden nemen ze de houding aan van de Atheners: „Wij zullen u hierover nog wel eens horen.” En ook wanneer ze aanvankelijk het christendom hebben aangenomen, verlaten velen de kerk weer na verloop van tijd. Dit laat zien hoe moeilijk het is het christelijk geloof zuiver te bewaren zonder compromis in de kring van familie of maatschappij. De rooms-katholieke kerk en de vrijzinnig-protestantse kerk hebben van meetaf ruimte gelaten voor het treffen van een vergelijk met afgodendienst en werken op zondag en het bijwonen van schoolactiviteiten op zondag.

Maar aan de andere kant, zoals de rijke talenten van een Paulus werden wedergeboren door de ontmoeting met Jezus Christus en de verlossing van de zonde, zo is er onder Japanse christenen een grote onderlinge gemeenschap, omdat zij de ware totaliteit hebben gevonden en de ware familie van God kunnen worden, „huisgenoten Gods” (Efeze 2 : 19).

Samengevat: de Japanse opvattingen van de godsdienst is radikaal aardsgericht en de Japanner is een typische heiden.

3. Onze gemeente te Takarazuka

Ik wil u voorstellen aan een concrete gemeente, de kerk te Takarazuka waartoe ik zelf behoor, zodat u iets meer bekend kunt raken met onze kerk en wij met elkaar een vorm van gemeenschap kunnen oefenen in onze Here Jezus Christus.

's Zondags houden wij verschillende samenkomsten. Vanaf 9 uur v.m. houden wij de „kerkschool” bestaande uit zes klassen: de klas voor peuters en kleuters, de klas voor de leerlingen van de eerste 3 jaren van de basisschool, de klas voor hen die in de hogere klassen van de basisschool zitten, de klas voor de jongere middelbare scholieren, de klas voor de oudere middelbare scholieren, en de klas voor de volwassenen. Ons nieuwe kerkgebouw hebben we zelf gebouwd, maar het is zo smal dat we voor de kerkschool de ruimte verdelen door middel van vouwdeuren.

Een kerkschool is erg belangrijk in Japan. In ons heidens land is het voor de kinderen vaak de enige kans om uit de Bijbel te horen terwijl in uw land de Bijbelverhalen op school geleerd worden. Het biedt ook een goede gelegenheid voor evangelisatie niet alleen aan de kinderen uit de buurt maar ook aan hun ouders. Eén van onze ouderlingen kwam voor het eerst met de kerk in aanraking toen hij zijn zoontje kwam afhalen uit de kerkschool en de vrouw van de dominee hem bij de ingang aansprak. Tussen kwart voor 10 en half 11, wanneer veel kinderen naar huis gaan en moeders hen staan op te wachten en veel van onze leden naar binnenkomen om de morgendienst bij te wonen, is het bij de ingang een drukte van belang. De eigen kinderen van de kerk blijven achter om mee te doen aan de morgendienst.

Tussen de morgen- en de middagdienst, die om 4 uur begint, worden verschillende vergaderingen gehouden. Op de eerste zondag van de maand is er kerkeraadsvergadering en de vergadering van de diakenen. Op de tweede zondag komt de jeugd bijeen, hoofdzakelijk bestaande uit studenten; zij houden zich al enkele jaren bezig met de bestudering van de Institutie van Calvijn. Op de derde zondag vergaderen de vrouwen; zij zijn onlangs klaargekomen met de Westminster Confession en maken nu studie van de Stichtingsverklaring van 1946. Op de vierde zondag van de maand is er mannenvereniging; wij bestuderen „The Glorious Body of Christ” van R. B. Kuiper en elk der leden leidt telkens een hoofdstuk in. Deze verenigingen maken deel uit van de kerkschool.

De middagdienst vangt aan om 4 uur. De behandeling van de Heidelbergse Catechismus is zo pas weer voltooid. Onze gemeente telt 36 belijdende leden en 17 verbondskinderen. De gemiddelde opkomst in de morgendienst, de kinderen meegerekend, bedroeg vorig jaar, blijkens het jaarverslag, 54. Alle leden die hun maandelijkse vergadering hebben tussen de morgen- en de middagdienst wordt aanbevolen de hele dag in de kerk door te brengen. Gewoonlijk nemen we daarom onze lunch mee. Op

de vijfde zondag van de maand — zo'n vier keer per jaar — wordt een gemeentevergadering belegd, waarop soms een inleiding wordt gehouden door de dominee.

De speciale evangelisatiebijeenkomsten die twee keer per jaar worden gehouden — in het voorjaar en in de herfst — verdienen apart vermeld te worden. Deze bijzondere diensten worden door de meeste van onze kerken belegd. Dit najaar organiseerde onze gemeente drie van zulke bijzondere evangelisatiediensten, nl. de morgendiensten van 21 oktober en de beide diensten op zondag 28 oktober.

Om de mensen naar onze kerk te leiden hebben onze leden vooruit 50.000 nummers van het krantje „Nieuws van Takarazuka” door de brievenbussen in de buurt laten glijden. Ieder lid heeft een eigen wijk aangewezen gekregen door het evangelisatiecomité om er de krantjes te bezorgen. Ook versturen we een groot aantal briefkaarten naar onze niet-christen-vrienden waarop een speciale uitnodiging staat afgedrukt. Aan dit zendingswerk doen we allemaal met vreugde mee. Ondanks alle inspanning houden we er meestal maar 3 à 5 mensen op over die naderhand regelmatig de kerkdiensten bezoeken. Ik mag wel om uw voorbede vragen speciaal voor deze diensten. Bidt of de Here ze in het bijzonder zegenen wil en door zijn genade nieuwe belangstellenden aan onze gemeente wil toebrengen. U kunt het u amper voorstellen, maar onze kennissen op school, de mensen in de woonwijk, de collega's op het werk; de meesten van hen zijn nog nooit met het christendom in aanraking geweest.

Tenslotte. Ik ben uw gemeente erg dankbaar voor de gelegenheid om te mogen vertellen van onze Gereformeerde Kerk in Japan. Met enige aandrang vraag ik u ernstig: Wilt u voor deze kleine groep bidden, hen dagelijks in uw gebeden gedenken?

Ik hoop dat de kerk van Amsterdam-Centrum en de kerk van Takarazuka contact met elkaar zullen leggen, in goede gemeenschap met Jezus Christus. Wij zijn immers broeders en zusters wier politieia in hemelen is? Ook koester ik de hoop dat de deur geopend zal zijn zodat de Ned. Geref. Kerken en de Geref. Kerk in Japan in de nabije toekomst officiële relaties met elkaar kunnen aangaan. Ik eindig met een woord uit 1 Cor. 15: „Daarom, mijn geliefde broeders, weest standvastig, onwankelbaar, te allen tijde overvloedig in het werk des Heren, wetende dat uw arbeid niet vergeefs is in den Here.”

Waakzaam

*Gelijk de maagden, alle tien
ben ik op weg naar 't Feest
God, laat mijn lampen brandend zijn
Door Uwen Heil'ge Geest*

*Neem van mij alle sluimering
want, God ik ben zo bang
dat ik toch bij de dwazen hoor
ach t'wachten duurt zo lang!*

*Geef dat ik toch Uw Stem nog hoor
in overvolle tijd
en... als U nog wat toeven wil
Dwing mij tot waakzaamheid!*

*Dat zelfs geen dood mij overvalt
al kwam hij in de nacht
maar, dat als ik U Stem verneem
zeg: Bruidegom ik wacht!!!!*

L. W. Brink man Oosterman

T. Hoekstra — Zwolle

Vervolg van de bespreking van

De nacht der Girondijnen

Jacques en Jacob

De ik-figuur spreekt herhaaldelijk met een zekere Jacob. Hij heet zelf Jacques, of Suasso (Portugese vorm van Jacob). Jacques en Jacob zijn twee kanten van dezelfde persoon. Jacques is de gecultiveerde assimilaant: hij heeft afscheid genomen van het Jood zijn en heeft zich volledig geassimileerd, aangepast bij de westerse cultuur. Jacob is zijn andere ik, zijn Joodse kant, ook zijn geweten. Langzamerhand voelt hij zich steeds meer verbonden met het Joodse volk (blz. 13: zeg nu maar ons volk, spot Jacob) en als een rode draad loopt die ontwikkeling door het boek: Van Joodse Nederlanders tot Nederlandse Jood. Het eerst breekt dat besef van Jood-zijn door op blz. 41: *Geen grafteken voor jou, Mona. Je was het moedertje van 5b, je zat in de eerste bank aan de raamkant, je was zo fatsoenlijk en hartelijk; ik praat een beetje tegen je, Mona, tussen die naakte krankzinnigen in een verzegelde beestenvaart met afgesloten ventilatie naar de afgrond gereden, Mona, klein joods zusje van me.*

„Ik moet mijn som maken”

De ik-figuur vraagt zich telkens af: wat is er eigenlijk met mij aan de hand, wie ben ik eigenlijk, en wat ben ik? Wat zijn mijn drijfveren geweest? Hij vertelt ook dat boven het bureau van zijn vader een bordje hing met daarop (in het Grieks, echt iets voor zo'n humanist) „Ken U Zelf”. En daar is de ik-figuur ook steeds mee bezig, hij probeert zichzelf te leren kennen. De structuur van het boek is grotendeels daardoor bepaald, de pogingen tot schrijven zijn pogingen tot zelfonderzoek geweest, twee keer is het mislukt, maar nu komt het proces op gang, zij het hordend en stotend (zie blz. 44): samenhangen worden zichtbaar. In hoofdstuk V ligt het keerpunt, dat was de dag waarop hij zich bewust werd van de drang tot schrijven, de dag waarop hij begon zichzelf te zien, te „kennen”.

Aan het eind van zijn schrijven stelt hij vast: de som is af en er staat een uitkomst, goed of verkeerd. Maar dan is hij geen Nederlander meer die toevallig van Joodse afkomst is; dan is hij een Jood die toevallig Nederlander is: een Nederlandse Jood, geen Jacques of Suasso meer, maar Jacob!

Cohn en Hirsch

De personen die het sterkst invloed op de ontwikkeling van Henriques

hebben gehad, zijn Cohn en Hirsch. Ze zijn in alle opzichten elkaars tegengestelde, zowel uiterlijk als innerlijk. Cohn kent maar één wet: ik gá kapot, of ik máák kapot! Hij kiest voor het laatste, want dat is de enige mogelijkheid om te overleven. Hij heeft bovendien het bekende excuus: als ik het niet doe, dan doet een ander het wel!

Vroeger heeft hij andere idealen gehad, maar: tien jaar kampen... Henriques aarzelt eerst nog. Cohn zegt: „Zo lang hier Joden zijn, vinden ze nog altoos wel iemand die desnoods zijn eigen vader en moeder op de trein zet.” Dát kan Henriques zich niet voorstellen. Maar hij accepteert het baantje, hij gaat in het voetspoor van Cohn, geniet van zijn macht, doet sommige dingen met grote tegenzin, dát ook, maar hij doet ze toch: hij arresteert Jesaja Melkman, hij zet goede kennissen op de trein, ook Ninon, zijn leerlinge, óók zijn eigen moeder! Hij wordt zelfs spion, hij is bereid andere Joden te verraden om zelf buiten schot te blijven.

Hirsch, de rebbe is de anti-Cohn. Hirsch is „gaaf” gebleven en straalt die gaafheid naar buiten uit, hij heeft een bijzonder goede uitwerking op zijn omgeving. Hoe meer Henriques hem leert kennen, hoe meer hij hem gaat waarderen, bewonderen, ja liefhebben. De rebbe leert hem het kwade te haten! (blz. 57). De rebbe leert hem ook mede-mens, mede-Jood te worden. Henriques leert ook de Bijbel kennen, maar of dát bij zijn ontwikkeling een rol speelt?

Het keerpunt

De invloed van Cohn veroorzaakt bij Henriques in moreel opzicht een dalende lijn; hij zakt steeds verder af en wordt zelfs spion, een ordinaire verrader. Maar in hoofdstuk V (blz. 44-50) gebeurt er iets waardoor er een inzicht bij hem begint te groeien in wát hij eigenlijk aan het doen is. De machtige Cohn, de eerste man, direct onder de Duitse kampcommandant, wordt door een eenvoudige Nederlandse marechaussee diep vernederd: „Daar lag de hele pseudo-hiërarchie op de eerste duw van de kleinste Filistijn!” Hier begint Henriques, hoewel hij het zichzelf nog niet bewust is, iets te voelen: Ondanks zijn spanningen, ondanks zijn slaafse medewerking aan de vernietiging van zijn volksgenoten, blijft ook Cohn „maar” een Jood. Ook Cohn heeft niet de zekerheid dat hij zal overleven. Dan zeker niet Henriques! Is hij wel op de goede weg? Mág hij eigenlijk wel zo doorgaan: kapot máken om niet kapot te gáán? Hier is een bekend literair motief, o.a. te vinden in het middeleeuwse Elckerlijc en zelfs in de gelijkenis van de verloren zoon. Juist als een mens het diepst gezonken is, kan er een werkelijk besef ontstaan.

Bij Henriques groeit dat besef langzaam tijdens zijn contacten met de rebbe. Dat contact begint hier, direct na de vernedering van Cohn. De rebbe zegt dat hij Cohn beklagt, want die kan niets terugdoen, helemaal niets.

„En wat kunt u dan terug doen?”
„Wilt u dat werkelijk weten?”
„Graag.” Ja, Jacob, ik zei graag, want je weet: ik was nu eenmaal een spion, een doodgewone verklapper en moest hier wel op af. Jij zegt me dat het niet helemaal zo was, maar toen

al een beetje anders. Het is mogelijk, ik hoop het maar.

Ik vind dit telkens weer een meesterlijk getekend gedeelte uit het psychische proces dat Henriques meemaakt: zijn andere ik zegt hem dat er toen al iets van inzicht aan het groeien was, maar hij beseft het zelf niet. De rebbe neemt hem dan mee naar zijn barak en laat hem voorlezen uit Jozua: „De Here God is met u, alom waar gij henen gaat.”

„Dank u, mijnheer Henriques. Dat is het dan. U vroeg me wat ik kan terugdoen. Dus helemaal precies heb ik uw vraag niet beantwoord, want dit is natuurlijk wat wij terug kunnen doen.”

Hierna volgen nog veel gesprekken met de rebbe, Henriques krijgt er steeds meer oog voor dat Hirsch één van de enkele „rechtvaardigen” is in dit kamp dat erger is dan Sodom en Gomorra. Ook dringt het steeds meer tot hem door dat er géén redding mogelijk is door méé te doen aan de „onrechtvaardigheid”: niet Cohn is meer zijn voorbeeld, maar de rebbe, Hirsch. Aan hem ziet Henriques wat een houvast het Joodse geloof kan geven. Of hij dat geloof zelf ook gevonden heeft?

Homo homini homo

Presser heeft dit boekje als motto meegegeven: homo homini homo. Letterlijk betekent dat: de mens is voor de (andere) mens een mens. Maar de oorspronkelijke Latijnse spreuk is: homo homini lupus, dat wil zeggen: de mens is voor de (andere) mens een wolf! Het motto van Presser roept automatisch de andere spreuk op, en de vraag rijst: waarom die verandering?

De „lupus”, de „wolf”, komen we inderdaad in het boekje tegen: Cohn is daarvan hét voorbeeld, en in zekere zin de ik-figuur zelf ook. Máár, te midden van alle egoïsme, wreedheid, ook in dit Sodom en Gomorra, waar de een de ander de dood insleurt om zelf maar aan het gevaar te ontkomen, ook in de slechtst denkbare omstandigheden zijn er mensen die mede-mens blijven! Zie het lichtende voorbeeld van Hirsch, de rebbe.

De grondgedachte

Het voornaamste gebeuren is de geestelijke ontwikkeling van de hoofdpersoon, Henriques. Hij vraagt zich af wát hem eigenlijk bezielde heeft, welke „drijfveren” hij gehad heeft. Het wordt hem in wezen niet helemaal duidelijk: „Kennen, neen, mezelf kennen doe ik niet”. Wél ziet hij achteraf in hóe slecht hij gehandeld heeft, hij heeft geleerd het kwaad te haten. Zijn afkeer van het kwade, zijn haat, komt in een emotionele daad tot uitbarsting:

En toen gebeurde het, gauwer dan ik het vertellen kan: ik vloog op Cohn aan, sloeg hem met volle kracht in het gezicht, raapte het boekje op en gaf het aan de rebbe. Nog voel ik, hoe hij, in de opening van de wagen staand, zijn handen even op mijn hoofd legde en daarbij prevelde hij een paar woorden die ik niet verstond, maar wel begriep, nú.

Henriques kiest vóór de rebbe en keert zich tegen Cohn: vóór de „mens”, tegen de „wolf”. Dát is de „waarheid” die uit dit boekje tot ons spreekt: homo homini homo. Er blijft hoop, want de mede-mens is er toch.

De invloed van het geloof

Hirsch leeft vanuit zijn Joods geloof, en dat maakt diepe indruk op Henriques. Maar nergens is te lezen dat de ik-figuur dat geloof ook tot het zijne maakt. Er is wel ontroering bij het lezen van Psalm 23: „Al ging ik ook door een dal der schaduw des doods”, maar nergens geeft de hoofdpersoon er blijk van in de God van zijn vaderen een altijd aanwezige Beschermmer te hebben gevonden.

Waardering

Uit literair oogpunt gezien, moet dit boekje een meesterwerk worden genoemd: een uitstekende compositie, aangrijpbare beschrijvingen, en een herkenbare, uiterst belangrijke problematiek. Wie het een beetje begrepen heeft, zal het beslist vaker dan één keer lezen.

Is het een „christelijk” boek? Nee! Ik heb hierboven laten zien dat de grondgedachte in wezen „humanistisch” is, zij het dan met een positieve houding ten opzichte van Joods geloof en traditie. Daarmee spreek ik geen afkeuring uit, daarmee wijs ik alleen op wat het boek zelf brengt. Het confronteert de lezer met één van de ergste dieptepunten uit de menselijke geschiedenis en het opent de ogen ook voor de duistere afgronden in de mens zelf. Ik wilde dat er christelijke schrijvers waren die zo indringend en op een zó hoog niveau een dergelijke problematiek wisten te brengen. Die zouden dan ook een ander accent weten te leggen: niet het voorbeeld van een „gaaf” mens, al leeft die dan vanuit de zekerheid die het Joodse geloof hem biedt. Het is de inhoud van o.a. Psalm 23 zelf die ons houvast geeft!

Ter afsluiting

Presser gebruikt nogal wat woorden en uitdrukkingen uit andere talen: achterin het boekje is een lijst met vertalingen en toelichtingen te vinden. Ik vermoed dat de meeste lezers er profijt van zullen hebben, als zij die raadplegen.

Een enkele aanvulling:

Jacques is Frans, Suasso Portugees voor Jacob.

Jacob = hielenvlichter. Oplichter? Zou het te ver gezocht zijn als ik zijn naam in verband breng met de Jacobijnen die hun slachtoffers, de Girondijnen, onder de guillotine brachten? Hirsch = hert. Hij is „weerloos”, vergelijk: Lam.

Cohn = priester; Siegfried = beschermmer van de vrede.

Ambivalentie: Henriques is „ambivalent”, d.w.z. hij is naar twee kanten gericht, hij heeft iets van zijn moeder en iets van zijn vader, van Cohn en van Hirsch, voelt een afkeer van het Jodendom én wordt erdoor aangetrokken, de onvolwassen weifelaar.

Een volgende keer hoop ik nog iets te zeggen over het verband dat ik zie tussen dit boekje en het middeleeuwse toneelspel Elckerlijc.

Vergeef mij, Heer

Vergeeft mij Heer,
wat ik heb misdreven.
Ik zit hier bij de brokken neer,
van mijn gebroken leven.
Raap U dan nu de scherven op.
Of stuur de engel even.

Een engel kwam,
ik heb het zelf gevoeld.
Hij heeft weer rechtgemaakt
wat ik had omgewoeld.

Suus van der Aa

Bunschoten-Spakenburg — In het Nqutu district (Zuid-Afrika) is er — naast ds Keesenberg (uitgezonden door Leerdam) en ds Kurpershoek (Haarlem) — plaats voor een derde zending.

Vorige week heeft de gemeente van Bunschoten-Spakenburg besloten om positief te reageren op een verzoek van Leerdam een (nog te beroepen) „derde man” uit te zenden. De inleidende zin bij het citaat van ds Van Ommen over mevr. Van Stelten (vorige week) behoeft enige rektifikatie. In het verleden is er geen verwijdering tussen het zendingsechtpaar en „Bunschoten” ontstaan; toen hij — in dienst van Kampen — zending in Zuid-Afrika was, heeft hij zelf gemeend het verband te moeten verbreken. Dit volgens nadere zegslieden. Waarvan akte.

Dalfsen — Op 24 februari a.s. (om 9.30 uur) hoopt de gemeente van Dalfsen officieus het kerkgebouw aan de Polhaarweg te betrekken. Het kerkgedeelte van het complex is klaar; de pastorie echter zal pas over enige maanden klaar zijn. Als het geheel opgeleverd is, hoopt men de nieuwe kerk wat feestelijk in gebruik te nemen.

COGMA — We citeren een deel uit de laatste COGMA-berichten: Onze beide Enschedese Libanongangers, Harry van Dinter en Sander Klos, waren met een kort verlof in Nederland.

De postactie tijdens het kerstfeest was volgens Harry een groot succes. Hij had totaal 70 brieven en kaarten ontvangen! Aangezien de adressenlijst ook in 't weekblad Opbouw heeft gestaan, is het dus een landelijke actie geworden. Tijdens bijzondere feestdagen dus zeer zeker voor herhaling vatbaar.

Op vrijdag 29 februari a.s. hoopt het COGMA-bestuur in Apeldoorn te vergaderen. Indien u bepaalde wensen hebt of goede suggesties, laat het ons dan tijdig weten, uw brief komt zeer zeker in behandeling.

Op vrijdag 28 maart a.s. hopen we samen met de Chr. Geref. commissie in gecombineerde vergadering bijeen te komen. Eveneens in Apeldoorn als centraal vergaderpunt.

Op donderdag 7 februari jl. mochten we onze COGMA-geluidsfilm vertonen op een gemeente-avond van de Ned. Geref. Kerk te Kampen. Het is fijn, dat ook in de kerken belangstelling is voor ons werk en dat er steeds om nadere informatie gevraagd wordt. Ook in de Chr. Geref. Kerken begint het werk meer bekendheid te krijgen, en gezien de vele collecten en giften die binnenkomen, kunnen we alleen maar dankbaar zijn dat het werk zo'n goede voortgang mag vinden. Juist de kerken zelf behoren te zorgen, dat het secretariaat steeds van nieuwe adressen wordt voorzien.

Oegstgeest — Op zondag 10 februari werd kandidaat G. de Lange in de morgendienst bevestigd als predikant van Oegstgeest door zijn voorganger ds M. R. van den Berg. De tekst van de preek was 1 Kor. 3: 5-9. 'Je bent als predikant een bouwvakker die mag bouwen op het fundament door God zelf gelegd, je bent evengoed een volkstuinder, die planten begiet, maar die weet dat het God is die de wasdom geeft.' Met een plechtige handoplegging, waaraan de predikanten v. d. Berg, Kranenburg en Roukema en twee ouderlingen deelnamen, werd de dienst besloten.

In de middagdienst deed ds De Lange intrede met een preek over Lukas 5: 1-11, het verhaal van de eerste wonderbare visvangst en de roeping van Petrus. Ds De Lange legde de nadruk op het feit dat Jezus, in het beeld van het verhaal, Petrus, zonder voorwaarde vooraf, 'in de boot nam' om nu visser van mensen te worden.

Zonder voorwaarde vooraf vraagt in deze tijd om bezinning over drempels, over voorwaarden, die wellicht onbedoeld, bemoeilijken om tot God te komen. Die bemoeilijken om ook in kerkverband Hem te volgen aan Wiens zegen alles is gelegen. Deze dienst droeg een bijzonder feestelijk karakter. Een muzikale bijdrage werd geleverd door het koor van de Tehuisgemeente te Groningen. Namens kerkeraad en gemeente sprak br. J. van Dijk. Met name bleek uit zijn woorden de dankbaarheid, dat de gemeente zo spoedig na het vertrek van ds Van den Berg naar Groningen uit dezelfde plaats weer een nieuwe predikant mocht ontvangen.

Na de dienst was er een samenzijn, dat een blij karakter kreeg o.a. door koorzang van oudere gemeenteleden en ook van (zeer) jonge gemeenteleden o.l.v. zr. Douw-Stoeckart. Aan de vele gasten werd daarna nog een maaltijd aangeboden. De gemeente te Oegstgeest kan met de vele aanwezigen van buiten de gemeente terugzien op een dag, die werd gekenmerkt door blijdschap en dankbaarheid.

Prof. Versteeg — In het blad „Kerknieuws”, geredigeerd door drs N. Scheps te Heerlen, stond afgelopen Geref. hoogleraar Dr Versteeg. De week een interview met de Chr. Apeldoornse Nieuwtestamenticus sprak ook over zijn gedachten over de mogelijke toenadering tot onze kerken. We citeren:

Hanzehal en Hanzehof

ONTMOETINGS-DAG 1980

zaterdag 26 april '80 D.V.

Is Zutphen ver?

Dit was een vraag uit het Westen.

Zutphen is dichterbij dan u denkt.

U volgt de 4-baans autoweg van Amersfoort tot voorbij Apeldoorn. Daarop sluit aan de 2-baansweg naar Zutphen. (14 km)

„Zoudt u een vereniging met de Nederlands Gereformeerde Kerken toejuichen, ook nu de kerken artikel 34 van het Akkoord van Kerkelijk Samenleven hebben aanvaard? Uw kerken hebben uiting gegeven aan hun bezwaren tegen dit artikel dat de mogelijkheid opent dat kerken besluiten van meerdere vergaderingen niet accepteren, als ze menen dat die beslissingen tegen het heil der gemeente ingaan.

Ned. Geref. Kerken

— Ondanks mijn bezwaren tegen dat artikel zou ik een vereniging met deze kerken van harte toejuichen. We moeten deze kerken niet hard vallen om bepaalde tegenstellingen, als onze kerken zelf ook problemen hebben. Dan zouden we met twee maten meten. We weten ook niet of men artikel 34 zo zou willen handhaven, als het een struikelblok zou zijn voor een vereniging met onze kerken. Wij mogen niet naast elkaar blijven leven. Tegenover de gereformeerde belijdenis kunnen we ons dat niet permitteren.

Geref. Kerken Vrijgemaakt

— Hebt u diezelfde bereidheid ten opzichte van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt? Ze verwijten uw kerken nogal eens dat deze niet erg toeschietelijk zijn.

— Vanuit de roeping tot eenheid staan wij niet anders tegenover de Geref. Kerken Vrijgemaakt dan tegenover de Ned. Geref. Kerken. Er zijn misschien tegenover de Geref. Kerken Vrijgemaakt in onze kerken ook wel eens aarzelingen geweest die ik niet wil goedpraten. Maar de Geref. Kerken Vrijgemaakt stellen ten aanzien van de eenheid altijd voorwaarden. We zouden de Geref. Oec. Synode moeten verlaten en we zouden niet meer mogen samenwerken met de Ned. Geref. Kerken. Aan die verlangens kunnen we niet voldoen. Ik begrijp hun taxatie wel, maar dan moeten ze niet aankomen met goedkope praatjes dat wij de boot afhouden. Misschien zou ik om het grote goed van de eenheid nog wel kunnen accepteren dat onze kerken de G.O.S. zouden verlaten. De eenheid dichtbij ligt mij nader aan het hart dan die ver weg. Maar zijn dan, werkelijk de moeilijkheden de wereld uit? Is het niet meer een symptoom? Zit er niet veel meer achter? En de Ned. Geref. Kerken wil ik niet loslaten.

— Maar de Geref. Kerken Vrijgemaakt zijn van mening dat de Ned. Geref. Kerken ontrouw zijn aan de belijdenis. Is het dan vreemd dat ze uw kerken kwalijk nemen dat deze met die naar hun mening ontrouwe kerken samenwerken?

— U moet wel bedenken dat wij voor de scheuring zich in de vrijgemaakte kerken voltrok, al samensprekingen hadden, bijv. in Eindhoven. Wij hebben de kerk van Eindhoven niet buiten het verband gezet. Wij zijn het contact met beide groeperingen blijven onderhouden. Wij hebben geen behoefte om te kiezen. Toen wij niet wilden kiezen, hebben de Geref. Kerken Vrijgemaakt, bijv. in Enschede, de band verbroken. Trouwens als ik de discussies in die kerken hoor over de consequentie van het lidmaatschap van de kerk voor politieke en maatschappelijke organisaties — o.a. binnen het Gereformeerd Politiek Verbond — dan zeg ik: we staan veel dichterbij de Ned. Geref. Kerken. Een stelling dat het in zulke organisaties begint bij de Avondmaalstafel, is voor ons niet te aanvaarden. Zolang men dergelijke opvattingen over de kerk heeft, is een samengaan moeilijk. Maar dan moet men niet de zwarte piet aan ons toespelen.

— Hebt u wel eens in Ned. Geref. Kerken gepreekt?

— Dat heb ik herhaaldelijk gedaan. Ik heb er ook een keer de doop bediend.

Kongres Evangelische Hulpverlening

— Zoals al aangekondigd, volgt hier uitvoeriger informatie over de conferentie, die van donderdagavond 6 t.m. zaterdagmiddag 8 maart a.s. in „De Bron” te Oud-Leusden gehouden wordt. We citeren uit de officiële aankondiging van de Werkgroep:

„Door ernstige ziekte van Paul Tournier kan hij niet aanwezig zijn, hetgeen wel in de bedoeling lag. Als vervanger voor hem is A. von Orelli gevonden, iemand waar Tournier erg veel mee samenwerkte en die evenals Tournier psychiater is met een privé praktijk.

In een tweetal lezingen zal hij ingaan op de relatie tussen geloof en psychologie en op eenzaamheid binnen relaties. In de daarop volgende discussie zal dan geprobeerd worden om de aangereikte stof op praktische wijze te verwerken.

Naast deze lezingen zullen er door ds A. M. A. Hellendoorn een aantal bijbelstudies worden gegeven.

Voorts zullen in keuzeprogramma's de volgende sprekers te horen zijn over de daarbij genoemde onderwerpen.

Dr R. W. M. Crouchs: „Het gezin”. Drs T. Kruisman: „Op zoek naar integratie van psychologie en geloof”. Drs K. Veling: „Methodologie in de sociale wetenschappen”.

Dhr W. Achter de Molen: „Het functioneren van een opvangcentrum”.
Ds P. Boomsma: „Het werk van de Heilige Geest in de hulpverlening”.
Drs B. O. de Vries (psychiater): „Over de verhouding: zonde-ziekte”.
Dr A. van der Zwan jr.: „Het gebruik van de bijbel in groepstherapie”.
dhr. R. A. Matzker: „Groeps-training als sociale therapie bij ziekte”.
Drs W. G. Rietkerk: „Zelfacceptatie”.
Dr H. Bade: „Homofilie”.
dhr. H. van Riessen: „Nieuwe ontwikkelingen in de psychologie”.
Drs A. Noordegraaf: „Werken in en aan structuren”.
Ds F. H. Veenhuizen: „Pastoraat”

Naast allerlei inhoudelijke zaken, zal ook de ontmoeting een belangrijke plaats innemen. Hiertoe zullen o.a. stands van vele op het gebied van de hulpverlening werkzame organisaties aanwezig zijn om informatie over de doelstelling en werkwijze te kunnen verschaffen.

Deze konferentie is bedoeld voor huisartsen, psychiaters, studenten aan

bijbelscholen en sociale akademies, pastoren, maatschappelijk werkers, psychologen, medewerkers van evangelische opvangcentra en andere geïnteresseerden, die vanuit de bijbel willen nadenken over christen-zijn in de hulpverlening.

De deelnameprijs van deze conferentie bedraagt f 75,— (all in). Voor studenten wordt de mogelijkheid geboden om (na overleg) voor een bedrag van f 50,— deel te nemen. U bent ingeschreven als dit bedrag is overgemaakt op girorek. 4091190 t.n.v. Stichting Ontwikkeling Evangelische Hulpverlening, Dr Hermansstraat 13, 3391 CJ Driebergen (op dit adres is ook meer informatie te verkrijgen. Na inschrijving ontvangt u het uitgebreide programmaboekje met o.a. een korte samenvatting van de verschillende keuzeprogramma's.

Met Pinksteren er uit ?

Besprek voor die dagen een comfortabele bungalow.

Ook met uw tent of caravan bent u hartelijk welkom.

Er is nog een mooi „stekkie” voor u.

CAMPING EN BUNGALOWPARK

„Ackersate”

Voorthuizen - Harremaatweg 26
Telefoon 03429-1274

GEREF. SCHOOL VOOR M.A.V.O. KAMPEN

1e Ebbingestraat 11 - 8261 XC Kampen
Tel. 05202 - 13035
Directeur: O. Sierksma

Het bestuur vraagt

Ieraren of of leraressen

Nederlands v.b. liefst 2e gr.

Engels 12 uur

Muziek 7 uur

Combinatie Ned./Eng. zeer gewenst.

Inlichtingen bij de adj. dir. H. Strating, Eikenstr. 17, Kampen, tel. 05202-14957.

Sollicitaties te richten aan de directeur Vloedijk 128 — 8261 GK Kampen.

PLAATS

UW FAMILIEBERICHTEN
IN DIT BLAD !

Redactieleden:

Ir. A. W. Biersteker;
Ds H. de Jong;
H. Langerak;
Mr. dr J. Meulink;
D. W. L. Milo;
Ds E. R. Postma;
Drs W. G. Rietkerk

Adres van de Redactie:

Ds K. Muller,
Riouwstraat 59,
1521 SC Wormerveer
Tel. 075-282589

Kerknieuws en berichten over kerkelijke/christelijke activiteiten te zenden naar:

„Kerknieuws Opbouw”,
Brugakker 36-22,
3704 LP Zeist,
Tel. 03404-50278

Advertenties en druk:

Drukkerij „Steenbergen”,
Nooitgedacht 3,
3701 AL Zeist
Tel. 03404-12452

Advertentieprijs:

35 ct per mm.
familieberichten
30 ct per mm.
Advertenties inzenden tot
dinsdagmorgen 10.00 uur.

Administratie-adres:

Kon. Wilhelminalaan 38,
3956 TD Leersum
Tel. 03434-4288

Abonnementsprijs:

f 40,— per jaar of f 21,—
per halfjaar.
Buitenland f 45,— p. jaar
of f 60,— per luchtpost.
Gironr. 404945 t.n.v. van
Geref. Persveren. Heem-
stede.

Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november

Voor al uw
handels- en familiedrukwerk - boeken en folders
is uw adres

DRUKKERIJ „STEENBERGEN”

Nooitgedacht 3 - Zeist

PAASNUMMER PINKSTERNUMMER

twee speciale uitgaven van
STICHTING ELISABETHBODE

De stichting die al bijna 50 jaar de EB uitgeeft:

vertrouwde begrip voor uw contactwerk en
vangelisatiewerk.

Wanneer u Paasnummers van de EB bestelt boven het aantal dat u elke week al ontvangt, dan kunt u de helft van die extra bestelling aan Pinksternummers gratis krijgen.

Natuurlijk kunt u ook óf alleen het Paasnummer óf alleen het Pinksternummer bestellen. Maar voor de prijs hoeft u de verspreiding van 2 speciale, van steunkleur voorziene nummers niet te laten: variërend van 24 cent (25 ex.) - 14 cent (1000 ex.) per ex. Deze prijzen zijn inclusief verzendkosten.

Met deze nummers hebt u de mogelijkheid om en op Pasen en op Pinksteren de boodschap van het Heil bij de mensen thuis te brengen.

Graag uw evt. bestelling vóór 11 maart a.s. (Pasen valt op 6 en 7 april).

STICHTING
ELISABETHBODE

Postbus 100 — 7240 AC Lochem
telefoon: 05730 - 4551 ('s av. 2526)